

4. Еквілінеарність.

Кількість рядків у перекладі збігається з кількістю рядків в оригіналі; збережена інтонаційна єдність твору та розташування абзаців.

5. Еквіритмічність та еквірозмірність.

У перекладі 3-стопний анапест оригіналу збережено.

Зробивши порівняльний аналіз перекладу, проаналізувавши доцільність вживання певних мовних одиниць, можемо зробити висновок, що Г. Еванс вдалося наблизити англomовні відповідники до текстів оригіналу. Краса і велич слів української поетеси, обрії її світосприйняття, переступивши бар'єри часу, вдало подолали і мовні бар'єри завдяки майстерності перекладачів. Перекласти – означає виразити точно засобами однієї мови те, що вже виражено засобами іншої мови в нерозривній єдності змісту і форми. Не менш важливим є передача римування та розміру твору оригіналу. Ступінь вірності оригіналу є тим критерієм, який визначає рівень професійної кваліфікації перекладача та оцінку якості перекладу.

Література

1. Ukrainian Literature in English. Selected articles in journals and collections publ. since 2000. Compl. by M. Tarnawsky. Ukrainian Quarterly. 2010. Spring-Summer. 2. Зорівчак Р. Лесине слово в англійській одязі. *Всесвіт*. 1971. № 2. С. 30-33. 3. Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. К:Наукова думка, 1975. Т.1.

Сергій Фокін

м. Київ, Україна

Критерії деталізації статті у двомовному перекладному словнику

Polysemy's degree constitutes a challenging lexicographic problem both in theory and practice of translation. While an extremely detailed lexicographic entry turns out to be useful for scientific and technical purposes, in bilingual dictionaries, where the meanings correlate with target language lexemes, a wider specification should concern those senses which are rendered in different ways, particularly, the cases of a high risk of derivative interference. Meanings separation in bilingual dictionaries must be founded on the practice of translation rather than etymological features and might depend on directionality of translation. Translators might also need different connotatively marked translations in an entry within the same meaning.

Key words: bilingual lexicography, polysemy, semantics, derivative interference, translation.

Людській комунікації властиве нашарування часом багатьох сенсів, виникнення додаткових смислів, додавання підтексту тощо. У цих процесах лексеми набувають нових значень, прочитань і забарвлень; деякі з них стають настільки регулярними, що згодом фіксуються у словниках. Істотну частину цих значень (а точніше – лексико-семантичних варіантів, далі – ЛСВ) можна пов'язувати відношенням еквівалентності зі значеннями лексем інших мов і в такий спосіб укладати двомовні перекладні словники. У той самий час практика перекладу свідчить, що двомовні словники не так вже й часто можуть прислужитися перекладачам: то немає певного слова, сталого виразу, то запропоновані переклади не вписуються у смисл і логіку тексту, то за стилістично-конотативними критеріями переклад не відповідає вихідній лексичній одиниці. Це й не дивно: навіть в одномовних тлумачних словниках вдається знайти не всі можливі інтерпретації лексичних одиниць.

Неповнота словників пов'язана не лише з тим, що мова надзвичайно динамічна і характеризується постійним жвавим розвитком, особливо ж на лексичному рівні, а й також із тим, що методологічне питання розрізнення між релевантними і нерелевантними семантичними відмінностями, фіксованим і оказіональним значенням залишається відкритим. Приміром, англійський іменник “door” в Кембриджському, Оксфордському словниках англійської мови та у словнику СУМ української мови тлумачиться з різним набором значень:

Door: *a flat object that is used to close the entrance of something such as a room or building, or the entrance itself* [1].

Door: *a hinged, sliding, or revolving barrier at the entrance to a building, room, or vehicle, or in the framework of a cupboard [...]. 1.1 A doorway [...]. 1.2 Used to refer to the distance from one building in a row to another [...]* [2].

ДВЕРІ, *ей, Отвір у стіні для входу і виходу [...]; Стулка, що закриває отвір – вхід і вихід* [3].

Чи можна сказати, що Оксфордський словник вичерпно характеризує лексему “door”, оскільки він найдетальніший з-поміж згаданих? Напевно, меж вичерпності немає. Прикладами, в яких зазначений іменник фігурує як образне позначення відкритого шляху до чогось, відсутність перешкод, рясніють як романо-германські, так і слов'янські мови, однак як окремий лексико-семантичний варіант цей зміст не зафіксований у жодному зі згаданих словників. Постає логічне питання, чи є це окремим лексико-семантичним варіантом чи лише оказіональним явищем? У цьому значенні лексема вживається

регулярно і не перше десятиліття, але з погляду тлумачного словника, очевидно, виокремлення такого значення не дуже релевантно, адже зрозуміти метафору в контексті не так вже й важко. Для перекладачів з романо-германських мов на слов'янські це не становить особливих труднощів, адже еквівалентні лексеми корелюють з ідентичним денотатом як у прямому, так і переносному значеннях. При цьому ніхто не може бути в упевненім, що таке саме метафоричне значення зберігатиметься і в усіх інших мовах, і з погляду перекладного словника виокремлення цього значення може стати релевантним.

Чи варто виокремлювати в іменнику “door” значення «двері транспортного засобу»? Для носіїв англійської мови, напевно, такий нюанс не є релевантним, однак для носіїв романських мов – так, адже в іспанській мові існує іменник “puerta”, в італійській – “portella”. Виходить, що в процесі еволюції мов у різних спільнот узагальнення денотативних значень до сигніфікативного відбуваються по-різному, з урахуванням різних відтінків. Філологи можуть сперечатися щодо міри релевантності або нерелевантності подібних відтінків значення, однак вказаний приклад щодо різних номінацій дверей свідчить про необхідність врахування цієї розбіжності при перекладі з української на іспанську та/або італійську (меншою мірою у зворотному перекладі). До прикладу, Х. Касарес, всесвітньо відомий іспанський лексикограф, який присвятив окремий підрозділ своєї праці «Вступ до сучасної лексикографії» проблемі розрізнення лексико-семантичних варіантів лексеми, вважає, що переносні значення в словниках не повинні виокремлюватися [4, с. 64]. Аналогічної позиції тримається і П.Ф. Сток [5, с. 156-158]. Однак поки лексикографи дискутують, перекладачі зіштовхуються з реальними практичними проблемами: переносні значення, метонімічні номінації в еквівалентних лексем не збігаються. Тому під час перекладу існує ризик мимовільного перенесення такого значення на іноземну мову. Це помітно, зокрема, у назвах ігор, коли в різних мовах на позначення ролей та уявних предметів використовуються різні образи у складі номінацій, зокрема, в дитячих іграх: «зіпсований телефон» – “Chinese whispers” (англ.), “teléfono descompuesto, teléfono escarchado” (ісп.), “téléphone arabe” (фр.); «грати у дочки-матері» – “jugar a las familias” (ісп.), “giocare alla famiglia felice” (іт.); «у сищиків-розбійників» – “to play cops and robbers” (англ.), “jugar a policías y ladrones” (ісп.), “jouer aux gendarmes et aux voleurs” (фр.).

Розглянемо ще один приклад. У романських мовах іменник на позначення заліза може метонімічно позначати і будь-який предмет з заліза. Прикметно й те, що цей лексико-семантичний варіант не

фігурує у тлумачних академічних словниках іспанської та французької мов, що свідчить про живу метонімію. Втім, цей відтінок значення важливий з погляду перекладу на українську, адже для нас іменник «залізо» позначає речовину, а не предмет з заліза, у той час як існує розмовний іменник «залізяка». Аналогічно важливою виявляється розрізнення сем «предмет» / «вміст предмета» для іменника «ложка», що залежно від наявності першого чи другого семантичного компонента, в англійській, іспанській, французькій мовах позначатиметься термінами “spoon/spoonful”, “cuchara/cucharada”, “spoonful / cuillerée” відповідно, і при перекладі на іспанську і французьку цей ЛСВ слід враховувати. Приклади свідчать, що розрізнення ЛСВ, несуттєве для носіїв мови, може мати вирішальне значення під час вибору варіанта перекладу.

Кількість ЛСВ, потенційно важливих для перекладу, невичерпна, тому для виокремлення значень слова потрібен певний спільний знаменник та розумна межа, і мета розвідки – окреслити критерії, за якими можливо виділяти необхідні для перекладного словника лексико-семантичні варіанти.

Іспанський учений, лексикограф світової величини Х. Касарес зазначає: «розподіл на галузі, підгалузі і гілочки, доведений до крайнощів, серйозно погіршує загальну картину, хоча, з іншого боку, ліпше висвітлює генеалогію кожного лексико-семантичного варіанта. Натомість, недоліком надмірного узагальнення, зокрема, є те, що [...] втрачається можливість спостерігати нещодавні процеси виокремлення нових значень слова. Тому недоречно встановлювати якісь правила на більшість можливих випадків, і маємо задовольнятися хіба що деякими емпіричними принципами, що слугуватимуть загальним орієнтиром» [4, с. 57-58]. Серед цих орієнтирів лексикограф виокремлює такі умови: «1) коли в вихідній мові, з якої потрапило слово, було декілька значень, і ці значення більш-менш закріпилися в іншій мові; 2) коли поняття, що має широкі логічні рамки, може бути розтлумачено в вузких рамках; 3) коли окказіональне вживання стає регулярним; 4) переносні значення не слід розглядати як окремі лексико-семантичні варіанти; 5) коли означення починає використовуватися без означуваного, необхідно переконатися, що цей семантичний процес завершено [4, с. 64]. П.Ф. Сток зазначає, що з-поміж лексико-семантичних варіантів слід розрізняти чітко виокремлювані та нечітко виокремлювані значення. До чітко виокремлюваних дослідниця відносить ті, різниця між якими проявляється у відмінних синтаксичних властивостях, колокаціях, а також у прикладах вживання, в яких однозначно прочитується задане значення [5, с. 156-157]; до

нечітко виокремлюваних значень слід віднести переносні вживання, а також випадки, в яких можливе вживання слова на межі різних значень [5, с. 158-159]. Авторка підкреслює, що у класичних тлумачних словниках зазвичай розрізнення значень слова велося за історичним принципом, і це не виключається як можливий метод. Однак з появою словників, що представляють лексику у синхронії, поняття лексико-семантичного варіанта вже можна вводити незалежно від діахронічних зв'язків, а ґрунтуватися необхідно на колокації, синтаксичних зв'язках та колігації [5, с. 160]. Отже, опис значення слова не може обмежуватися рухом виключно вглиб парадигми: він неминуче має виходити на синтагматичний рівень.

Отже, зрозуміло, що розрізнення значень у тлумачному і в перекладному словниках конкретної мовної пари – два окремих питання. Якщо проблема розрізнення полісемії в тлумачному словнику має одні цілі, у перекладного словника мета інша. Детальні одномовні словники дуже корисні для розробок словників, а надто в галузі комп'ютерної лексикографії, і значний поступ простежується вже в тому, що теоретичні розробки лексикографів та здобутки інноваційних технологій органічно поєднуються і спричиняються до появи якісно нового продукту шляхом лінгвістичного конструювання. З метою створення детального словника для комп'ютера, штучного інтелекту, електронної комунікації справді потрібен ретельний аналіз великих корпусів текстів, підтверджений статистикою. Чітко розписані лексико-семантичні варіанти можна використовувати з метою семантичної розмітки текстів (автоматичної, напівавтоматичної, ручної), електронних корпусів. Приміром, шляхом перебору варіантів машина може з високим ступенем імовірності виводити, який саме лексико-семантичний варіант реалізується в тому чи іншому вузькому контексті, тобто, дозволяє знімати неоднозначність. Цей метод, розроблений італійськими дослідниками Р. Навільї і П. Веларді, називається структурно-семантичним співвіднесенням (“structural semantic interconnection”, англ.). Однак для здійснення такого аналізу набір лексико-семантичних варіантів має бути заданий заздалегідь; проблемою цього методу є те, що у різних словниках кількість лексико-семантичних варіантів не збігається [6, с. 1175-1186]. Зазначені проблеми ще раз підкреслюють актуальність уніфікації критеріїв виокремлення лексико-семантичних варіантів в одномовних словниках.

У перекладних словниках деталізація словникової статті ґрунтується не лише на семантичних критеріях: важливо враховувати можливі варіанти перекладу в рамках одного значення, які можуть бути різними з огляду на вплив позамовних чинників. При цьому

широка деталізація, заснована на ретельному семантичному аналізі і статистичних обґрунтуваннях, може виявитися часом зайвою і обтяжливою: якщо велика кількість значень у лексем вихідної і цільової мов збігатиметься, увага перекладача розпорошуватиметься на зайві деталі. В.Г. Гак підкреслює, що словники для перекладачів принципово відрізняються за структурою і за змістом від словників загального користування [7, с. 76-78]. Утім, у сучасних словниках підхід змішаний: вони призначені і для пересічних користувачів, і для перекладачів водночас. У тих випадках, коли перекладачеві достатньо незначного натяку, щоб самостійно підібрати оптимальний варіант перекладу, користувачеві без філологічної освіти потрібно чимало нюансів. Адже перекладач проходить ґрунтовну філологічну підготовку, знає основи лексикології, стилістики, термінології, а також, завдяки досвіду, начитаності, багатій практиці має й розвинену філологічну інтуїцію, цілком достатню, щоб прогнозувати нове значення лексеми на основі відомих зі своїх спостережень механізмів творення значень слів. Навички розуміння нових, щойно створених значень лексем, таким чином, перекладачеві дуже потрібні, однак вони цілком можуть спрацювати й під час розуміння значення лексем, які вже давно існують і закріпилися в мові, які перекладач не знає і пізнає під час виконання перекладу: у такий спосіб значно заощаджується час на пошук. Тому, приміром, у словнику для перекладачів включення віддієслівних іменників і прикметників часто не несе нових відомостей.

З іншого боку, інтуїтивне розуміння лексичної одиниці може схибити, тому й трапляються помилки, пов'язані з різного роду інтерференцією навичок. Інтерференції поділяються на різні типи, однак, оскільки у статті йдеться саме про значення слова, зупинимось на проблемах словотвірної інтерференції. З-поміж можливих видів словотвірної інтерференції слід розрізняти, по-перше, проблеми дериваційного словотвору в цільовій мові за моделлю вихідної мови та, по-друге, семантичний словотвір. Перший стосується випадків самовпевненості перекладача, коли знання системи мови дозволяють йому наважуватися творити нові слова за знайомими моделями і не перевіряти їх у словниках, отже це не є предметом нашої уваги в рамках поставленої мети. Другий випадок стосується саме семантичних зсувів значення лексеми, що призводять до менш помітних помилок, коли перекладач на свій розсуд наділяє лексему лексико-семантичним варіантом, не відомим, отже, незрозумілим для носіїв цільової мови. В окремому дослідженні доречно перевірити, наскільки словотвірна інтерференція може стосуватися різних видів творення лексичних значень (докладніше про механізми творення значень див. у

праці І.В. Смущинської “*Lexicologie française*” [8, с. 173]), однак тут обмежимось ілюстраціями оказіоналізмів на основі епонімії.

В українській мові використовується епонім «шумахер» на позначення водія, що непомірно, часто з ризиком для життя, збільшує швидкість руху; епонім «сусанін» може в іронічному сенсі позначати людину, яка супроводжує інших до пункту призначення хибним шляхом. Якщо постать Сусаніна, цілком логічно, краще відома в Україні, ніж в романо-германському мовному ареалі, то Міхаель Шумахер – німецький гонщик, і цілком можна очікувати, що оказіональне творення такого епоніма в романо-германських мовах було б зрозумілим. Тим не менш, в іспаномовній традиції з еквівалентним значенням використовується епонім “*Fittipaldi*”. Епонімічні значення не зафіксовано в одномовних тлумачних словниках; у перекладних – і пототів.

Отже, словник для перекладачів має бути спрямований у першу чергу не на ретельність виокремлення лексико-семантичних варіантів слова, а на виокремлення труднощів перекладу. Джерелом його поповнення має бути не лише практика перекладів, а надто помилкових, аналіз корпусів текстів перекладу.

У теоретичній лексикографії та комп’ютерній лінгвістиці приділяється мало уваги конотативному значенню. Справді, показані вище семантичні дебрі настільки глибокі, що наразі упорядникам словників заледве вдається впоратися з денотативним компонентом значення. Однак перекладачі з досвіду добре знають, як довго часом доводиться підбирати влучне колоритне слово, здатне милувати, дивувати, ятрити почуття. Яскравим прикладом міг би стати ще один епонім: іменник “*séneca*” в іспанській мові є не лише власною назвою, іменем давньоримського філософа, а є загальною назвою зі значенням «мудра людина». Однак ця лексема в іспанській мові має виражене конотативне забарвлення, і при його перекладі перекладачеві стануть у пригоді конотативно марковані варіанти перекладу, такі як «філософ», «мудрагель», «мудрій» тощо. Подібні труднощі виникають при перекладі евфемізмів, дисфемізмів та інших стилістично маркованих одиниць мовлення. Хоча в цілому на матеріалі художнього перекладу показано, що конотація в перекладі передається переважно на макрорівні [9, с. 464], пропозиція прямих денотативно і конотативно еквівалентних перекладів на рівні лексичних відповідників теж для перекладачів надзвичайно корисна.

У підсумку зазначимо, що виокремлення значень залишається актуальною проблемою двомовної перекладної лексикографії. Мета розрізнення лексико-семантичних варіантів в одномовних і двомовних

словниках різна. Набір значень слова може бути ширшим і вужчим, і міра деталізації залежить від ступеня спорідненості вихідної й цільової лінгвокультури, від напрямку перекладу; підвищення деталізації може відбуватися як у парадигматичному, так і синтагматичному напрямку, причому останній для перекладних словників додає більшої практичної цінності; набір варіантів перекладу у перекладному словнику лише в загальних рисах відбиває значення вихідного слова, однак не є його точним віддзеркаленням: нерелевантні значення у двомовному перекладному словнику можуть ігноруватися, а релевантні значення можуть бути представлені не повною мірою. Натомість однозначно важливо включати окремою позицією до статей двомовних словників випадки потенційної словотвірної інтерференції; корисним для перекладачів може бути розмаїття варіантів перекладу навіть у рамках одного й того самого значення (наприклад, включення конотативних варіантів навіть при ідентичному денотативному значенні).

Розрізнення і деталізація значень має ґрунтуватися не на тлумачних словниках вихідної мови, а на практиці перекладу, першочергово – на аналізі помилок перекладів. Словники для перекладачів мають бути спрямовані в тому числі на подолання словотвірної інтерференції, імовірність якої зростає саме в разі свіжих, okazіональних значень. Ступінь деталізації лексико-семантичних варіантів залежатиме від спорідненості вихідної і цільової лінгвокультур – напрямку перекладу. З огляду на регулярне творення okazіональних значень не можна розраховувати на вичерпність двомовних словників.

Література

1. Cambridge English Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>.
2. Oxford English Dictionary. <http://www.oed.com/>.
3. Словник української мови (СУМ). Академічний тлумачний словник. <http://sum.in.ua/>.
4. Casares J. *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950. 354 p.
5. Stock P.F. Polysemy. *Practical Lexicography. A Reader*. Oxford University Press. 2008. P. 153-160.
6. Navigli R., Velardi P. Structural Semantic Interconnections: a Knowledge-Based Approach to Word Sense Disambiguation. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence (PAMI)*. 2005. n 27(7). P. 1075-1086.
7. Гак В.Г. О разных типах двуязычных словарей. *Трапади переводчика*. М., 1964. Вып. 2. С. 71-78.
8. Smouchtchynska I. *Lexicologie française*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 600 с.
9. Фокін С.Б. Дисфемізми в художньому перекладі: еквівалентність у мікро- та макроконтексті. *Мовні і концептуальні картини світу*. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. Вип. 47. Ч. 2. С. 473-484.